

JAMIYAT BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA IJTIMOIIY NORMALARNING AHAMIYATI

Berdikulova Surayyo Aslamovna, katta o'qituvchi

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti

berdikulova_s@gmail.com

Annotatsiya: Ijtimoiy normalar har bir jamiyat hayotining ajralmas qismidir. Ijtimoiy normalar - bu odamlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi jamiyatda tarixan shakllangan va qabul qilingan xulq-atvor qoidalaridir. Ular ijtimoiy munosabatlarda odamlarning xatti-harakatlarini tartibga soluvchi qonun-qoidalarni ifodalaydi.

Ushbu maqolada ijtimoiy norma va uning mazmuni, shakllanish bosqichlari, turlari hamda jamiyat barqarorligini ta'minlash va taraqqiy etishida ijtimoiy norma va qadriyatlarning ahamiyati kabi masalalar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy norma, qadriyat, milliy qadriyat, urf-odat va an'analar, diniy va axloqiy normalar, estetika, huquq, ijtimoiy munosabatlar, jamiyat taraqqiyoti, qonun.

ЗНАЧЕНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ НОРМ В ОБЕСПЕЧЕНИИ СТАБИЛЬНОСТИ ОБЩЕСТВА

Бердикулова Сурайё Асламовна, старший преподаватель

Доктор философии по философии (PhD)

Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Аннотация: Социальные нормы являются неотъемлемой частью жизни каждого общества. Социальные нормы - это исторически сложившиеся и принятые в обществе правила поведения, регулирующие отношения между людьми. Они представляют собой закономерности, регулирующие поведение людей в общественных отношениях.

В данной статье освещаются такие вопросы, как социальная норма и ее содержание, этапы, виды формирования, а также значение социальных норм и ценностей в обеспечении устойчивости и развитии общества.

Ключевые слова: социальная норма, ценность, национальная ценность, обычаи и традиции, религиозно-нравственные нормы, эстетика, право, общественные отношения, развитие общества, закон.

THE IMPORTANCE OF SOCIAL NORMS IN ENSURING THE STABILITY OF SOCIETY

Berdikulova Surayyo Aslamovna, senior teacher

Doctor of philosophy in philosophy (PhD)

National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Annotation: Social norms are an integral part of the life of every society. Social norms are rules of behavior that have historically been formed and adopted in a society that regulates the relationship between people. They represent the laws and regulations governing the behavior of people in social relationships.

This article covers issues such as the social norm and its content, stages of formation, types and the importance of social norms and values in ensuring and progressing the stability of society.

Keywords: social norm, value, national value, customs and traditions, religious and moral norms, aesthetics, legal, social relations, development of society, law.

KIRISH.

Ijtimoiy qadriyatlar va me'yorlarning mavjudligi har qanday jamiyat taraqqiyotining muhim belgilaridan biri hisoblanadi. Ibtidoiy jamiyat davrida, qonunlar va qoidalar mavjud bo'lmaganda, instinktlar odamlarning harakatlantiruvchi kuchi bo'lgan. Insoniyat rivojlanishi bilan instinktlarning kuchiga bog'liqlik darajasi zaiflasha boshladi. Ular asta-sekin ijtimoiy normalar bilan almashtirildi, ular jamiyat shakllanishining dastlabki bosqichlarida paydo bo'ldi. Insoniyat rivojlanishining ma'lum bir nuqtasida odamlar birgalikda omon qolish uchun jamiyatning barcha a'zolari uchun majburiy bo'lgan xatti-harakatlar qoidalari to'g'risida kelishib olishlari kerakligini tushunishdi. Agar biror kishi jamiyat yoki qabilaning bir qismi bo'lishni istasa, u jamiyatda qabul qilingan

qonunlar va xulq-atvor qoidalariga rioya qilishi shart edi. Aks holda, u haydab chiqarilar edi.

Sivilizatsiya rivojlanishi bilan jamiyatdagi xulq-atvor me'yorlari va qoidalari o'zgarib murakkablashdi, ammo vaqt o'tishi bilan ularning belgilari o'zgarmaydi.

Bugungi davrda ham jamiyat taraqqiyotida ijtimoiy normalar va qadriyatlarni tadqiq qilish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI.

Har qanday qoida tarixiy rivojlanish jarayonida paydo bo'lgan va jamiyatning barcha a'zolari uchun umumiy, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan va ongli ixtiyoriy harakatlariga asoslangan bo'lsa, madaniyat turiga va jamiyatning ijtimoiy tuzilishiga mos kelsa ijtimoiy norma hisoblanadi.

Jamiyat a'zolari tomonidan ijtimoiy normalarga rioya qilish jamiyatda barqarorlikni saqlash uchun zarurdir. Ijtimoiy me'yorlarning paydo bo'lishi va ularning rivojlanishi jamiyatning moddiy va ma'naviy manfaatlar almashinuvi jarayonida ijtimoiy tartibni saqlash tendensiyasini ifodalaydi.

Jamiyat hayotini me'yoriy tartibga solish uchun ularning huquqiy va axloqiy bo'linishi ayniqsa muhimdir. Birinchisi qonun shaklida, ba'zan davlat yoki ma'muriy normativ hujjat shaklida namoyon bo'ladi, ushbu huquqiy normani qo'llash shartlarini belgilaydigan hatto dispozitsiyalarni va tegishli organlar tomonidan amalga oshiriladigan sanksiyalarni ham o'z ichiga oladi. Ikkinchisiga rioya qilish jamoatchilik fikrining kuchi, shaxsning axloqiy burchi bilan ta'minlanadi. To'g'ri xulq-atvor standartlarini belgilaydigan madaniyat normativ madaniyat deb ataladi.

Ijtimoiy normalar turlarining xilma-xilligi ijtimoiy munosabatlar tizimining murakkabligi, shuningdek, ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi sub'ektlarning ko'pligi bilan izohlanadi. Ijtimoiy normalar jamiyatda mustahkamlangan muayyan xulq-atvor namunalari va qoidalaridir[1]. Ijtimoiy normalar amaliy faoliyat natijasida yuzaga keladi, uning davomida ma'lum standartlar, shuningdek standart deb tan olingan xatti-harakatlar, qoidalar paydo bo'ldi. Xulq-atvorning Ijtimoiy normalari odamning muayyan vaziyatlarda qanday

harakat qilishi kerakligini belgilaydi. Qaysidir ma'noda ijtimoiy normalar u yoki bu odam jamiyatda qanday bo'lishi kerakligini anglatadi.

Ilmiy adabiyotlarda olimlar tomonidan taklif qilingan ijtimoiy normalarning ko'plab tasniflari mavjud, bunday xilma-xillikni u yoki bu tasnif turli mezonlarga asoslanganligi bilan izohlash mumkin.

Ularni ikkita mezon bo'yicha tizimlashtirish eng keng tarqalgan:

- faoliyat sohasida.
- mexanizm (yoki tartibga solish xususiyatlari) bo'yicha[2].

Ijtimoiy normalar faoliyati sohasiga ko'ra iqtisodiy, siyosiy, diniy, ekologik va boshqalar ajralib turadi. Ular orasidagi chegaralar ular faoliyat yuritadigan jamiyat hayotiga, ijtimoiy munosabatlarning xususiyatiga - tartibga solish predmetiga qarab amalga oshiriladi.

Iqtisodiy normalar bozor iqtisodiyotining shakllanishi sharoitida mamlakatimiz uchun alohida ahamiyatga ega va jamiyatning iqtisodiy faoliyatining o'zini o'zi tartibga soluvchi tamoyillari hisoblanadi.

Siyosiy normalar ijtimoiy guruhlar, fuqarolar va davlat hokimiyati o'rtasidagi munosabatlarni, xalqlar o'rtasidagi munosabatlarni, umuman xalqning va alohida ijtimoiy guruhlarining davlat hokimiyatidagi ishtirokini, davlatning jamiyatning siyosiy tizimidagi boshqa tashkilotlar bilan munosabatlarini tartibga solishga qaratilgan.

Diniy me'yorlar ham katta ahamiyatga ega. Diniy me'yorlar jamiyatda insoniyat rivojlanishining eng qadimgi bosqichlaridan beri faoliyat yuritib kelayotgan tartibga solish tizimidir. «Inson huquqlari Umumjahon deklaratsiyasi»da belgilab qo'yilganidek: "Har bir inson fikr, vijdon va din erkinligi huquqiga ega; bu huquq o'z dini yoki e'tiqodini o'zgartirish erkinligini va ta'limotda, toat-ibodat qilishda va diniy rasm-rusm hamda marosimlarni ommaviy yoki xususiy tartibda ado etish, o'z dini yoki e'tiqodiga yakka o'zi, shuningdek, boshqalar bilan birga amal qilish erkinligini o'z ichiga oladi"[3].

Belgilangan tasniflarga qaramay, butun ijtimoiy normalar tizimining yaxlitligi va dinamikasini tushunish muhimdir, chunki bu jamiyat hayotining zaruriy sharti, jamiyatni boshqarish, davlatni tashkil etish va faoliyat yuritish vositasi, odamlar, inson huquqlari va odamlar farovonligining o'sishini rag'batlantirishni bildiradi. Yuqorida aytib o'tilganidek, zamonaviy davrda ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish juda murakkab va xilma-xil ijtimoiy normalar yordamida amalga oshiriladi.

Shunday qilib, ijtimoiy normalar - bu odamlarning irodasi va ongi bilan bog'liq, jamiyatning tarixiy rivojlanishi va faoliyati jarayonida yuzaga keladigan, madaniyat turiga va uni tashkil etish xususiyatiga mos keladigan ijtimoiy o'zaro ta'sir shaklini tartibga solishning umumiy qoidalarini o'z ichiga oladi[4].

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Maqolada jamiyat taraqqiyotida ijtimoiy normalar va ular haqidagi ta'limotlar, nazariyalar, qarashlar va uning mazmun-mohiyatini yoritib berishda sintez, kompleks yondashuv, tizimli yondashuv, kontent analiz, qiyosiy tahlil, dialektik, usullaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Ijtimoiy normlar jamiyatda o'zini tutish qoidalarini belgilaydi, ijtimoiy o'zaro ta'sirni tartibga soladi. Jamiyat hayotini tartibga solish orqali ular uning faoliyati barqarorligini, ijtimoiy jarayonlarni zarur holatda saqlashni, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishni ta'minlaydi. Bir so'z bilan aytganda, ijtimoiy normalar jamiyatning ma'lum bir tizimlilikini, uning yagona organizm sifatida mavjudligi shartlarini qo'llab-quvvatlaydi.

Ijtimoiy normalar ijtimoiy amaliyotda u yoki bu harakatlarga munosabat mezonlari, muayyan sub'ektlarning ijtimoiy ahamiyatga ega xatti - harakatlarini baholash uchun asos (axloqiy - axloqsiz, qonuniy-noqonuniy) bo'ladi.

Ijtimoiy normalar ijtimoiy nazorat o'rnatilishi bilan yanada barqarorlikka erishishda muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy nazorat - bu odamlarning jamiyatdagi xatti-harakatlarini ijtimoiy tartibga solish tizimi bo'lib, ularning tartibli o'zaro ta'sirini ta'minlaydi[5]. Jamiyatga nisbatan ijtimoiy nazorat ikkita muhim funksiyani bajaradi: himoya va barqarorlashtirish.

Ichki nazorat yoki o'zini o'zi boshqarish - shaxs o'z xatti-harakatlarini mustaqil ravishda tartibga soladi, uni jamiyat me'yorlari bilan muvofiqlashtiradi, bu yerda vijdon axloqiy baholashning asosiy mezonidir;

Tashqi nazorat - bu umumiy qabul qilingan me'yorlarga rioya etilishini kafolatlaydigan institutlar va vositalar to'plamidir.

Aytishimiz mumkinki, insoniyatning ijtimoiy hayotni tashkil etishdagi yutuqlari, avlodlar tomonidan yaratilgan munosabatlar madaniyati, ijtimoiy tuzilish tajribasi (shu jumladan salbiy) ijtimoiy me'yorlarga jamlangan. Ijtimoiy me'yorlar shaklida ushbu tajriba, madaniyat nafaqat saqlanib qoladi, balki kelajakka, keyingi avlodlarga (ta'lim, tarbiya, ma'rifat orqali) yetkaziladi.

Ijtimoiy me'yorlar madaniy meros va qadriyatlarni avloddan-avlodga o'tkazish uchun ham muhimdir. Ular odamlarga jamiyatda yashash uchun asos va ko'rsatmalar beradi, ijtimoiy rollar va o'ziga xoslikni shakllantirishga yordam beradi. Ijtimoiy me'yorlar tufayli odamlar ma'lum bir guruhga mansubligini his qilishlari va o'zlarini jamiyatning bir qismi kabi his qilishlari mumkin.

Turli xil ijtimoiy normalar turli yo'llar bilan va turli xil asoslarda paydo bo'lishi mumkin. Ushbu xatti-harakatlarning amalda o'rnatilgan namunalari, jamoatchilik xabardorligi, bahosi, shakllantirilgan qoidalarga aylanishi yoki odatlar va stereotiplar shaklida davom etishi mumkin. Boshqa normalar ijtimoiy tashkilotning asoslari va tamoyillari to'g'risida jamoatchilik ongida ustun bo'lgan g'oyalar asosida shakllanadi. Boshqalar esa ma'lum bir jamiyat uchun eng maqbul qoidalar (masalan, protsessual normalar) sifatida shakllanadi.

Ijtimoiy normalar tizimi jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy rivojlanishining erishilgan darajasini aks ettiradi, ularda odamlar hayotining sifati, mamlakat hayotining tarixiy va milliy xususiyatlari, davlat hokimiyatining tabiati aks etadi. Ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi normalar ob'ektiv qonunlar, ijtimoiy rivojlanish tendensiyalarining harakatlarini aks ettiradi va konkretlashtiradi. Ushbu qonunlarning ob'ektiv tabiati ularning odamlar tomonidan ilmiy tushunilishi va maqsadli ijtimoiy faoliyatda ishlatilishi bilan uzviy bog'liqdir.

MUHOKAMA.

Tahlil qilingan normalar turli xil tarkibga ega bo'lib, ular tartibga soluvchi munosabatlarning xususiyatiga, turli xil paydo bo'lish usullariga va turli xil kelib chiqish asoslariga bog'liq bo'lib, shu munosabat bilan ham nazariya, ham amaliy faoliyat uchun ijtimoiy me'yorlarni tasniflash muhimdir.

Umuman olganda, ijtimoiy me'yorlarning shakllanishi va ishlashi jarayoni shartli ravishda ketma-ket o'zaro bog'liq bosqichlar shaklida ifodalanishi mumkin.

Birinchi bosqich - bu normalarning paydo bo'lishi va doimiy rivojlanishi.

Ikkinchisi - shaxsning jamiyat, ijtimoiy guruh, shaxsning ijtimoiy me'yorlari tizimini tushunishi va o'zlashtirishi, boshqacha qilib aytganda, bu insonning jamiyatga qo'shilish bosqichi, uning ijtimoiylashuvi.

Uchinchi bosqich-bu haqiqiy harakatlar, shaxsning o'ziga xos xatti-harakati. Amalda, ijtimoiy normalar shaxsning ongiga qanchalik chuqur kirib borganligi aniqlanadi.

To'rtinchi bosqichi inson xatti-harakatlarini baholash va nazorat qilishdir. Ushbu bosqichda muvofiqlik darajasi yoki me'yordan chetga chiqish aniqlanadi.

Umuman olganda, ijtimoiy normalar, u yoki bu tarzda, davlat, jamiyat va, albatta, shaxs oldida yuzaga keladigan ijtimoiy-madaniy, siyosiy va boshqa ko'plab vazifalarni amalga oshirish natijasida yuzaga keladigan munosabatlarni tartibga soladi.

Jamiyatdagi ijtimoiy me'yorlarning asosiy ahamiyati ijtimoiy munosabatlarning barcha ishtirokchilari xulq-atvorining aniq asoslarini o'rnatishdir. Normalarni qabul qilish uchun ijtimoiy majburlash mexanizmlaridan foydalanish mumkin. Jamiyat qanchalik yaxshi rivojlangan bo'lsa, unda ijtimoiy normalar shunchalik yaxshi rivojlanadi[6].

XULOSA.

Xulosa qilib aytish kerakki, ijtimoiy dunyoda mavjud bo'lish uchun inson boshqa odamlar bilan aloqa va hamkorlikka muhtoj. Birgalikda va maqsadli harakatni amalga oshirish uchun odamlar qanday qilib to'g'ri harakat qilishlari va qanday qilib noto'g'ri harakat qilishlari, qaysi yo'nalishda harakat qilishlari haqida umumiy bo'lgan pozitsiya bo'lishi kerak.

Shunday qilib, inson, ijtimoiy mavjudot sifatida, boshqa shaxslar bilan o'zaro aloqada bo'lib, jamiyatda muvaffaqiyatli mavjud bo'lish uchun ko'plab umumiy qabul qilingan xatti-harakat qoidalarini yaratishi kerak. Ushbu xatti-harakatni ma'lum bir yo'nalishda tartibga soluvchi jamiyatdagi odamlarning xatti-harakatlarining bunday shakllari aynan ijtimoiy normalardir.

Ijtimoiy normalar insonning ichki dunyosini emas, balki odamlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi. Biroq, axloqiy talablarning individual jihatlarini e'tiborsiz qoldirmaslik kerak. Oxir oqibat, ularni amalga oshirish insonning axloqiy yetukligiga, uning axloqiy qarashlarining mustahkamligiga, shaxsiy manfaatlarining ijtimoiy yo'nalishiga bog'liq. Va bu yerda vijdon, burch kabi individual toifalar insonning xatti-harakatlarini ijtimoiy axloqqa yo'naltirishda asosiy rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Berdikulova S. A. SOCIAL NORMS IN THE SYSTEM OF REFERENCE POINTS OF HUMAN PRACTICE //Теория и практика современной науки. – 2022. – №. 5 (83). – С. 6-9.

2. Рыжова Е.В., Курышова Л.А. Социальные нормы и их роль в обществе // Материалы X Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум». –Москва 2018. –С.34.

3. <https://constitution.uz/oz/pages/humanRights>

4. Aslamovna B. S. THE ROLE OF SOCIAL NORMS IN THE MORAL RISE OF SOCIETY //Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 54-61.

5. Маматкулов Р. П. ИЖТИМОИЙ НАЗОРАТ ЖАМИЯТ БАРҚАРОРЛИГИ АСОСИ //Innovations in Technology and Science Education. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 183-190.

6. Fafchamps M. Development, social norms, and assignment to task //Proceedings of the National Academy of Sciences. – 2011. – Т. 108. – №. supplement_4. – С. 21308-21315.

7. Aslamovna B. S. The social norm in the condition of globalization
//ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. –
T. 11. – №. 3. – C. 2046-2051.